

Филипова А. Конфликт князя А.Д. Меншикова с бакланским сотником Антипом Соколовским

Статья посвящена судьбе сотника Баклани А. Соколовского и истории его столкновения с русской администрацией в лице князя А. Меншикова, фаворита Петра I. На основе малоизвестных архивных материалов прослежены особенности судебного процесса и проанализированы общие тенденции наступления русских вельмож на украинские земли после Северной войны. Среди прочего так же рассмотрены основные черты так называемого Почепского дела.

Ключевые слова: А. Соколовский, А. Меншиков, конфликт, судебный процесс.

Надійшло до редакції: 27.09.2017 р.

УДК 94(477):658.87+640.41/43«16/17»

Наталія Пільтяй

БАТУРИНСЬКІ ШИНКИ XVII–XVIII СТ.

У роботі розглядається розвиток шинкарського промислу в Батурині у XVII–XVIII ст. та його роль в економічному житті міста. Досліджено особливості розташування даних стаціонарних торговельних закладів на території міста, встановлено основні групи власників шинків. Розкрито напрями політики царського й гетьманського уряду відносно цього промислу та визначено прибутковість шинкування як для окремих власників, так і держави загалом.

Ключові слова: Батурин, шинок, винокуріння, XVII–XVIII ст.

Соціально-економічний розвиток Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. неодноразово привертав до себе увагу дослідників. Їхні розвідки вилилися у чималу кількість праць, що висвітлюють ті чи інші аспекти даної тематики або дають характеристику періоду в цілому. Одним із перших був О.Ф. Шафонський («Черниговского наместничества топографическое описание») [17]. Розкриває соціально-економічний розвиток краю український історик О.М. Лазаревський («Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Полк Нежинский») [4]. Цінним у цьому плані є археографічне видання «Опис Новгород-Сіверського намісництва 1779–1781 рр.» під редакцією П.К. Федоренка [7]. Даній проблематиці присвячені праці О.О. Нестеренка, О.С. Компана, І.О. Гуржія, Г.К. Швидько, П.В. Пирога, М.Є. Слабченка й інших.

Об'єктом даного дослідження є шинкарський промисел в Батурині у другій половині XVII – XVIII ст.

У XVII–XVIII ст. Україна переживала такий розквіт шинкарства, якого, можливо, не знала жодна інша сфера суспільного життя. Пристрасть до шинків мала абсолютно чітке економічне підґрунтя. Так, до кінця XVIII ст. від продажу горілки поміщики стали одержували прибутки у два-три рази більші, ніж від продажу хліба, та й перепродаж чужої горілки приносив також не малі доходи. Зрозуміло, що навколо такої прибуткової справи постійно зіштовхувалися інтереси найширших верств населення.

Шинки – невеликі заклади з продажу алкогольних напоїв: горілки, вина і пива. Поруч із алкоголем продавали яйця, рибу, раки, хліб, часом можна було купити молоко, днічні дні сюди сходились ... степенные люди, мужчины и женщины, повидаться с приятелями, узнать новости, поглядеть на людей; даже духовныя лица не считали зазороскільки шинки слугували ще й своєрідними постійними дворами [5, с. 185].

У другій половині XVII – XVIII ст. шинкарство було поширене й у Батурині. Під вул. Партизанської та пров. 1-го Партизанського було розкопано велику будівлю на підкліті. В її заповненні виявлено уламки понад 100 керамічних келихів, уламки мартинів, горщиків, сковорідок, кахлів, уламки скляних кварт, бокалів і численні кістки споруда була шинком XVII ст. [11, с. 127.]

У 2008 р., також у центрі міста, археологами було виявлено залишки будівлі, заповнення якої представлене уламками керамічного посуду і значною кількістю скляних посудин, оплавлених у вогні. Скляний посуд представлений уламками круглих, овальних, квадратних, ребристих і багатокутних пляшок різного розміру. Були виявлені скляні кружки, склянки і навіть чарки на тонкій ніжці, круглі віконниці від інтер'єру споруди. Враховуючи багате, як для житла, заповнення, цю споруду також можна інтерпретувати як шинок [12, с. 47].

У переписі населення та земельних угідь Батурина 1750 р. описуються «шинковые дворы, в которых продаются напитки»: «двор на торгу по большой дороге, в нем строения: светлица с комнатию, в которых четыре окошки з творами на железных завесах, сени рублены, подле сеней ледник, на леднику анбар из ганками рубленый, чрез сени вежие двое ворот дощатыи, двор огорожен плетеном, о конце двора сарай, все строение покрыто соломою» [3, с. 139].

Шинками володіли міщани, козаки, посполиті, але здебільшого – козацька старшина. З «Опису Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781)» відомо, що у Батурині було по одному шинку «подпомощника сотни Батуринской Ивана Скоробагатого», «значкового товарища Крута», «сотника Григория Рижего», «возного Бойченкова», «пушкаря Генеральной артиллерии Якими Хотимона». Щодо старшинських шинків, то більшість їх все ж розташовувалася в їх рангових маєтках. Але й про такі шинки маємо також вкрай обмежені відомості. Зокрема, відомо, що П. Полуботку в с. Михайлівці Сумського полку належав корчемний двір, який складався з двох світлиць із сінми. Кімнати мали по 2–3 застелених вікна, в кожній з них була окрема біла кахляна піч. У дворі була особлива льодовня та «чорна хата» для обслуги. Увесь двір був огорожений високим плетеним тином із воротами [8, с. 140–141].

У місті шинки тримали пересічні мешканці – козаки та посполиті: «шинки при дворние, в них шинкують разными напитками: Михайло Грек и Федор Химченко» [9, с. 151]; «в удовы Семенихи Потаманки посполитой шинковая комора; посполитого Якова Будника лавка и комора шинковая; посполитых Дениса Светличного хата шинковая с коморою и ледовкою...» [3, с. 188].

Половина осіб, які продавали напої, володіли й винокурнями та шинкували з дворів, у яких самі проживали, виділяючи для шинків хату чи окремі покої. Це посполи-

тий Захарій Порскало «шинкует в Батурине в жилом доме своем», Хома Халимонов, Іван Санбулат. Практика торгівлі з власних хат була досить поширена в Лівобережній Україні. Швидше за все, це було зумовлено не тільки зручністю, але й можливістю приховувати реальні обсяги продажу. Також торговці закупували вже готову продукцію на винокурнях, перепродаючи її вроздріб у шинку. Так, батуринський посполитий, що мешкав «на улице Корнеевке», Іван Будник «промисел имеет шинковой ... посылает в разные города для покупки ... горелки, которое все продает по разным местам ... куфами на суму 100 рублей» [16, арк. 18], а у хуторі «за рекой Сейм в уроч. Бродка» його підсусідок Тимош Лузан «промисел имеет шинковой экономической в разных местах покупает и продает квартами и чарками» [16, арк. 20].

У Батурині шинкували усталеними мірами об'єму рідини для продажу спиртних напоїв. Так, кварта була трохи більша за 1 л., куфа дорівнювала 30-м квартам, а чарка – 120 мл.

Усі шинкові двори стояли відносно поруч – на Київській дорозі, на вулицях Русаковці, Лемешковій – тобто на сучасній вул. В. Ющенко і прилеглих до неї вулицях, тяжіючи до велелюдних місць.

З Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років відомо, що в Батурині у гетьмана К.Г. Розумовського була власна винокурня, солодовня та броварня. У виробничих дворах мешкали родини підсусідків гетьмана, які там-таки й працювали. У посполитого Івана Воловника «в броварне мед пиво варится господское на роздаче в шинки и для господского обихода; в солодовне выделяются солод господский и для экономической надобности» [16, арк. 8]. У дворі посполитого Михайла Литвиненка «винокурня, зимою на четири казани в год викуривается ... для роздачи на шинки экономические» [16, арк. 8].

Був у Батурині й шинок К.Г. Розумовського: «гетманский шинковый двор, на нем строения: светлица с комнатою, ледник, на леднику амбар с чуланом, походной погреб ... ныне шинкует Максим Хоруженко» [3, с. 189].

З 1747 р. в батуринського сотника Дмитра Стожка був шинок на Київській вулиці [14, арк. 294]. У березні 1751 р. батуринські міщани скаржилися гетьману К. Розумовському, що сотник самовільно переніс міський торг зі старого місця ближче до свого шинку. На думку місцевих торговців, це мало завдати їм значних збитків [15, арк. 2]. У відповідь на це Д. Стожок у рапорті до гетьмана вказав, що він насправді переніс торги не заради власної вигоди, а на прохання мешканців Батурина, адже, за його словами, на старому місці «...торги собираются мелкие, да и те на три части, с коих едно тесное и грязное, да и деревом для строения города Батурина по необходимости завалено. А другое на большем тракту на самой дорожке, кои место между тесными жилищами, под соломяною кровлею, положение свое имеют. В силе же указа в немалой от пожарного случая опасности, будучи во прекращение чего из тех двоих мест, в третьем торговом просторном во время весны и осени сухом месте пред канцеляриею сотенною торгу собираться дозволил» [3, с. 161].

Шинкуванням займалися й монастирі, бо практично при кожному з них були свої винокурні. Так, в описі Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) описується Батуринський Микола-Крупницький монастир і «...при сем монастыре ... винокурной завод, вино цедиться из своего хлеба и леса, и употребляется часть оного

на монастирь, а другая отсилается в деревне оного монастыря для шинкованья...» [3, с. 412]. Продаж горілки здійснювався й із хат монастирських підданих: «дворь ... чернець шинкь» [7, с. 116]. Який вигляд мали ці двори – невідомо. Про їх розміри ми можемо судити з реєстру згорілого на Либіді лаврського шинка. Він був збудований тою та комору, що була відокремлена від основного приміщення сіньми. Територія шинкової садиби, на якій розміщався також зроблений із кругляка погріб, була огорожена дубовими дошками, вартість яких оцінювалась у 40 руб. Загальна ж вартість усіх споруд шинка оцінювалась в 145 руб. [8, с. 127]. Необхідною складовою кожної подібної установи був лідник (або погріб) для зберігання горілки.

Шинкування горілкою становило вагому частку доходів монастирів. Для середніх монастирів, яких на той час була більшість, воно приносило левову частку прибутків. Так, у 1757 р. на виробництво 2 куф горілки батуринським монастирем було витрачено 13,55 крб., а продавали її по 28 крб. [10, с. 190].

Як уже зазначалося, продаж горілки приносив різним суб'єктам горілчаного ринку значні грошові прибутки, які були найбільшими, а іноді єдиними з-поміж інших. Відповідно, саме доходи від шинкування могли стати основою державного бюджету Гетьманщини. Та на початку її існування продаж горілки не обкладався державними податками, бо діяла система оренд, коли деякі особи, а іноді цілі спільноти (полки, міста, монастирі) сплачували до військового скарбу певну суму за право монопольного продажу горілки. Ті, хто хотів продавати спиртні напої, мусив сплачувати оренду «и не вольно было их никому по домам и шинкам продавать, а продавали одни только арендари, которые тую аренду у гетмана брали на откуп» [2, с. 14]. Але через непопулярність оренд діяли вони не постійно, хоча й були вигідні. Тому на продаж горілки вводилися податки: покуховне – на роздрібний продаж, та скатне (скотне) – на гуртовий продаж. Такі паузи між запровадженням оренд тривали не довго. Оскільки оподатковували тільки посполитих, то грошових податків з шинкування надходило зазвичай значно менше, ніж від оренд.

За гетьманування І. Самойловича почали брати ще один торговельний податок – повідеркове. Воно, як правило, стягувалося грішми, але було в різних місцях різним. Ми не маємо точних даних, який розмір мав повідерковий податок на горілку наприкінці XVII ст., однак у 20-х роках XVIII ст. у Батуринській сотні Ніжинського полку він становив 2 коп. з продавця і 2 коп. з покупця [8, с. 162].

У 1693 р., за гетьманування І. Мазепи було зроблено спробу скасувати оренди і замінити їх «акцизним податком» від винокурень і шинків: «а постановити на том, чтоб деньги на заплату войску охотницкому и на всякие войсковые расходы потребны, збирати с тех людей, которые шинками чинят себе промыслы, и которые вино в винницах своих курят...» [1, с. 10–11]. Полковій старшині належало збирати ці кошти і відправляти до Батурина [9, с. 32]. Але було зроблено застереження, що це стосується лише осіб, які мають «шинки горілчані», проте аж ніяк не простих «посполитих людей»: їх старшина не повинна силоміць змушувати сплачувати цей податок [9, с. 32]. Але вже в нашому році мусили повертатися до попередньої системи, бо нове запровадження не виправдало себе – давало мало прибутків державному скарбові [13, с. 60].

Отже, шинкування як вид промислу оформилося ще в XVII ст. і мало значний вплив на економіку Гетьманщини, було джерелом стабільних прибутків не лише для їх власників, але й для держави, впливаючи на повсякденне життя та формування традиційної культури України.

1. Бантыш-Каменский Д. Источники Малороссийской истории. Ч. II. – М., 1859. – 389 с.
2. Барвинский В. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине. – Х., 1914. – 825 с.
3. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів: Вид. 2-е, доп. – Чернігів, 2012. – 882 с.
4. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Полк Нежинский. Т. 2. – К., 1893. – 559 с.
5. Левицкий Ор. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. // Киевская старина. – 1901. – № 7–8. – С. 167–209.
6. Мазепина книга / [упорядник та вступна стаття І. Ситого]. – Чернігів, 2005. – 524 с.
7. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / під ред. П.К. Федоренка. – К., 1931. – 592 с.
8. Пивоваренко О.А. Розвиток винокуріння та шинкування на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. – К., 2007. – 238 с.
9. Попельницька О., Осташевська Ю. Документальні пам'ятки з історії Батурина XVII ст. у зібранні Національного музею історії України. // Батури́нська старовина: Збірник наукових праць. Вип. 2 (6). – Чернігів, 2011. – 124 с.
10. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVII ст.). Ч. I. – К., 2008. – 240 с.
11. Ситий Ю., Васюта О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин, Бахмацького р-ну, Чернігівської області в 2004 р. Т. I. – Чернігів, 2005. – 242 с. // Науковий архів Інституту археології НАН України.
12. Ситий Ю., Васюта О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин, Бахмацького р-ну, Чернігівської області в 2005 р. Т. I. – Чернігів, 2006. – 240 с. // Науковий архів Інституту археології НАН України.
13. Утвенко В. Податки та повинності міського населення Лівобережної України // Пам'ять століть. – 2003. – № 2. – С. 57 – 63.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, 849 арк.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 10745, 6 арк.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 55, 925 арк.
17. Шафонский О. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – 138 с.

Pyltiai N. The taverns in Baturyn in 17–18 centuries

The article discusses the development of taverns in Baturyn and their role in the economic life of the city in 17–18 centuries. Peculiarities of the location data of stationary trade facilities in the city, the main groups of the owners of taverns. Disclosed policies the Tsarist and Hetman Government and relative to the industry and the profitability of taverns for both the owners and the State as a whole.

Key words: *Baturyn, tavern, manufacture of alcohol, 17–18 centuries.*

Пильтяй Н. Батури́нские кабаки XVII–XVIII вв.

В работе рассматривается развитие кабацкого промысла в Батури́не в XVII–XVIII вв. и его роль в экономической жизни города. Исследованы особенности расположения данных стационарных торговых заведений на территории города, установлены основные группы владельцев кабаков. Раскрыты направления политики царского и гетманского правительств в отношении этого промысла и определены доходность кабаков как для отдельных собственников, так и государства в целом.

Ключевые слова: *Батурин, кабаки, винокурение, XVII–XVIII века.*

Надійшло до редакції: 25.09.2017 р.